

Základní charakteristiky věkové struktury obyvatelstva

Za necelých osm let mezi vznikem České republiky a datem sčítání lidu 2001 se věková struktura obyvatelstva republiky výrazně změnila. Podíl dětí do 14 let klesl téměř o pět procentních bodů; z hlediska dlouhodobého vývoje je to ojedinělé tempo poklesu. Podstatně se snížil i podíl mladých lidí ve věku mezi 15 a 19 lety, naopak vzrostlo zastoupení obyvatel ve věku 40-64 let a 65 a více let.

Tab. 1 Struktura obyvatelstva ČR podle vybraných věkových skupin z výsledků sčítání lidu 1991 a 2001 a k datu vzniku ČR (%)

Pohlaví	Věková skupina						úhrnem
	0-14	15-19	20-24	25-39	40-64	65 a více let	
Stav z výsledků sčítání lidu 1991							
Muži	22,2	8,9	7,0	22,0	30,1	9,8	100,0
Ženy	19,9	8,0	6,3	20,2	30,2	15,3	100,0
Celkem	21,0	8,4	6,7	21,1	30,1	12,6	100,0
Stav k 1.1.1993 (ustavení České republiky)							
Muži	21,1	9,3	7,4	21,4	30,8	10,0	100,0
Ženy	18,9	8,4	6,7	19,6	30,8	15,6	100,0
Celkem	20,0	8,8	7,0	20,5	30,8	12,9	100,0
Stav z výsledků sčítání lidu 2001							
Muži	17,0	7,0	8,7	23,0	33,4	10,9	100,0
Ženy	15,4	6,4	7,9	20,9	32,9	16,4	100,0
Celkem	16,2	6,7	8,2	21,9	33,1	13,8	100,0

Průměrný věk žijících obyvatel České republiky, mužů i žen, zjištěný sčítáním lidu v roce 2001 je nejvyšší v dosavadní historii. Počet obyvatel ve věku 60 let a starších, zejména žen, převážil nad počtem dětí do 14 let. Polovina mužů byla starších než 35 let, více než polovina žen byla starších než 38 let.

Tab. 2 Syntetické ukazatele věkové struktury obyvatelstva ČR z výsledků sčítání lidu 2001

Ukazatel	Muži	Ženy	Úhrnem
Průměrný věk	37,1	40,3	38,8
Věkový medián	35,0	38,6	36,6
Index stáří (60+) ¹	89,8	139,1	113,8
Index stáří (65+) ¹	64,0	107,6	85,4
Počet osob ve věku 15-64 let na 100 osob ve věku			
0-14	422,6	444,0	432,7
65 a více let	606,6	411,9	507,7
0-14 a 65 a více let celkem	257,7	213,5	233,6

¹ Index stáří (60+), (65+) = počet osob ve věku 60 a více let (65 a více let), připadající na 100 osob ve věku 0 - 14 let

Nejvýraznější změnou ve vývoji věkové struktury obyvatelstva mezi sčítáními lidu 1991 a 2001 byl úbytek absolutního počtu a snížení podílu dětí do 14 let. Podíl dětské složky obyvatelstva klesl na nejnižší úroveň podle publikovaných údajů z území dnešní České republiky, sčítání 2001 poprvé zaznamenalo méně než 20 % dětí v obyvatelstvu. Šlo o přímý důsledek nízké a dále klesající

porodnosti. Tím podstatně ubylo žáků základních škol a postupně stále výrazněji se snižoval počet jejich patnáctiletých absolventů.

V devadesátých letech naopak vrcholil nástup silné generace sedmdesátých let do věku ekonomické aktivity. Pro značně vysoký počet absolventů zejména středních škol nemohl být připraven dostatek pracovních míst. I v nejmladších věkových skupinách produktivního věku se mj. pro jejich mimořádnou četnost zvláště citelně projevila nezaměstnanost.

Na relativně nízké úrovni se naopak udržoval absolutní počet osob ve věku, podle starších kritérií považovaném za „poproduktivní“. Šlo jen o dočasný a krátkodobý proces, způsobený tím, že šedesátku nebo pětadesátku věku překračovali příslušníci slabých populačních ročníků narozených v třicátých letech. Mezi sčítáními lidu 1980 a 1991 se relativní podíl „poproduktivní“ generace dokonce zmenšil, v devadesátých letech se však obnovil jeho dlouhodobý růst a v roce 2001 byl již podíl obyvatel ve věku 65 a více let nejvyšší v dosavadní historii. Vývoj podílu obyvatelstva ve věku 65 a více let mezi sčítáními lidu 1991 a 2001 zvláště nápadně kontrastoval s vývojem podílu dětské složky obyvatelstva. Vývoj po roce 1980 byl jen výkyvem, nic neměnicím na dlouhodobém růstu podílu starších věkových skupin.

Akcelerace úbytku dětí, který následoval po sčítání lidu 1991 a dlouhodobý přírůstkový trend u podílu osob 65letých a starších je zřetelný při porovnání výsledků všech sčítání lidu od roku 1950.

Tab. 3 Struktura obyvatelstva ČR (obě pohlaví) podle vybraných věkových skupin v letech 1950 - 2001

Věková struktura	Podíl věkové skupiny (obě pohlaví - v %)					
	1950	1961	1970	1980	1991	2001
0-14	24,1	25,4	21,2	23,5	21,0	16,2
15-19	7,1	7,7	8,5	6,7	8,4	6,7
20-34	21,0	19,4	22,0	23,2	19,9	23,4
35-64	39,5	38,0	36,2	33,2	38,0	39,8
65 a více let	8,3	9,5	12,1	13,4	12,6	13,8
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Byl-li na přelomu 20. a 21. století růst podílu 65letých a starších osob stále ještě tlumen příchodem slabších populačních ročníků do věku 65 a více let, pak v nejbližší budoucnosti - po roce 2005 - tomu bude naopak a podíl nejstarších věkových skupin bude prudce stoupat.

Urychlení populačního stárnutí v devadesátých letech 20. století je nejlépe patrné z porovnání odvozených syntetických ukazatelů. Průměrný věk žijících obyvatel se mezi sčítáními lidu 1991 a 2001 zvýšil o 2,5 roku; takové zvýšení v desetiletém intervalu mezi sčítáními lidu nebylo ještě nikdy zaznamenáno. Při extrapolaci stárnutí v nezměněném tempu by se průměrný věk obyvatel České republiky roku 2050 zvýšil o dalších 15 let, tj. zhruba na 54 roky, tedy na hodnotu, jež se vymyká jakékoli dosavadní historické zkušenosti kterékoli země světa.

U žen překročil, poprvé v historii, průměrný věk hranici 40 let. Proti minulosti se výrazně zvýšil i věkový medián, tj. věk, kterého se k datu sčítání dožila polovina obyvatel. Nejmarkantnější však byl vzestup indexu stárání, konstruovaného jako poměr počtu obyvatel ve věku 60 a více let (což je dosud obvyklé v ČR) nebo počtu obyvatel ve věku 65 a více let (jak je obvyklé v zahraničí a při

mezinárodních porovnáních) k počtu obyvatel ve věku 0-14 let, násobený stem. Akcelerace růstu indexu stáří podle obou metodik byla v poslední dekádě 20. století mimořádná.

Tab. 4 Syntetické ukazatele věkové struktury obyvatelstva ČR z výsledků sčítání lidu v letech 1950 - 2001

Ukazatel	Pohlaví	1950	1961	1970	1980	1991	2001
Průměrný věk	muži	32,4	33,2	33,7	33,6	34,6	37,1
	ženy	34,4	35,8	36,8	37,0	38,0	40,3
	celkem	33,5	34,5	35,3	35,4	36,3	38,8
Věkový medián	muži	29,6	30,6	31,1	31,5	32,7	35,0
	ženy	33,5	33,8	35,8	34,5	37,1	38,6
	celkem	32,6	33,2	33,4	33,0	34,4	36,6
Index stáří (60+)	muži	44,1	47,1	69,6	56,0	66,0	89,8
	ženy	59,6	70,2	103,7	88,1	104,6	139,1
	celkem	51,7	58,4	71,6	71,7	84,8	113,8
Index stáří (65+)	muži	29,0	29,1	43,5	43,0	44,2	64,0
	ženy	39,9	46,4	71,6	71,5	104,6	107,6
	celkem	34,4	37,5	57,2	56,9	60,2	85,4

Dlouhodobý pohled na stárnutí české populace poskytují výsledky sčítání lidu 2001 v porovnání s průměrným věkem obyvatel a mediánu věku podle výsledků všech sčítání lidu ve 20. století.

Tab. 5 Vývoj syntetických ukazatelů věkové struktury obyvatelstva podle výsledků sčítání v letech 1900 - 2001

Sčítání lidu v roce	Průměrný věk		Věkový medián	
	muži	ženy	muži	ženy
1900	26,6	28,7	23,2	24,6
1910	27,4	28,7	23,5	24,7
1921	29,4	30,7	24,9	27,1
1930	30,6	32,3	27,7	29,7
1950	32,5	34,5	30,9	34,5
1961	33,5	35,9	32,0	34,9
1970	33,7	36,8	31,1	35,8
1980	33,6	37,0	31,5	34,5
1991	34,6	38,0	32,7	37,1
2001	37,1	40,3	35,0	36,6

Obyvatelé České republiky na začátku 21. století byli tedy v průměru o více než 10 let starší než o století dříve. Nikdy v předchozí historii nezestálo obyvatelstvo na území České republiky (ale i všech ostatních ekonomicky a sociálně vyspělých zemí) jako v průběhu 20. století. Základní příčinou stárnutí bylo výrazné snížení úmrtnosti kojenců, dále i dětí a mladých lidí spolu s podstatně sníženou porodností. V budoucnosti nemůže být ani jeden z těchto procesů tak rychlý. Novorozenecká, kojenecká a dětská úmrtnost klesla na minimum a nelze ji dále stejným tempem snižovat. Porodnost na přelomu 20. a 21. století byla v České republice mimořádně nízká a je velmi nepravděpodobné, že by se snížila ještě hlouběji. Ve vzdálenější budoucnosti se tempo stárnutí populace proto zvolní, stárnutí nicméně bude pokračovat – mj. i rostoucím vlivem prodlužování délky lidského věku.

Z demografického hlediska české obyvatelstvo při sčítáních lidu v letech 1950 a 1961 představovalo stacionární typ populace, od roku 1970 představuje typ regresivní, směřující ke zmenšení populace, k úbytku obyvatel. Podle věkové struktury zjištěné při sčítání lidu v roce 2001 je regresivní charakter české populace velmi výrazný, úbytek obyvatel se přitom již skutečně dostavil.

Všechny ukazatele věkové struktury obyvatelstva dosáhly v roce 2001 historicky nejvyšších hodnot. Obyvatelstvo žijící na území České republiky na přelomu 20. a 21. století je nejstarší v celé dosavadní historii a má předpoklady k dalšímu stárnutí. To by bylo možno konstatovat i o obyvatelstvu většiny ostatních evropských zemí, v České republice je však perspektiva dalšího populačního stárnutí zřetelnější, než ve většině z nich.

Populační stárnutí je proces, který se týká celé Evropy. Méně jsou jím zasaženy země, které si dosud nebo do nedávna zachovaly vysokou porodnost (Albánie, Island, Irsko), vážněji se projevuje v zemích s nízkou porodností a v zemích, kde se obyvatelé dožívají vysokého věku, zejména v zemích jihoevropských. V pěti evropských zemích již počet obyvatel ve věku 65 let a vyšším převyšil nad počtem dětí do 14 let.

Tab. 6 Základní ukazatele věkové struktury evropských zemích s nejstarším obyvatelstvem (k 31. 12. 2000)

Stát	Podíl obyvatel ve věku		Index stáří
	0-14 let	65 a více let	
Itálie	14,4	18,2	127,0
Španělsko	14,7	16,9	115,5
Řecko	15,2	17,3	113,7
Bulharsko	15,5	16,3	105,1
Německo	15,7	16,2	103,5
Portugalsko	16,6	15,5	93,5
Rakousko	16,6	15,5	93,2
Švýcarsko	17,3	15,4	88,9
Maďarsko	16,9	14,7	87,2
Česká republika ¹	16,2	13,8	85,4

¹ sčítání lidu 2001

Česká republika se již zařadila mezi nejstarší evropské země nízkým podílem dětské složky (od sčítání lidu 2001 se ještě snížil), relativně menší je však zatím v České republice podíl obyvatel ve věku 65 a více let, a proto je nižší i odvozený index stáří. Již v nejbližších letech se však Česká republika stane jednou z nejstarších evropských zemí podle všech ukazatelů. Její dosavadní nevýhodou ve srovnání se západoevropskými a jihoevropskými zeměmi je, že není významněji omlazována imigrací ze zahraničí. Imigrace brání rychlému populačnímu stárnutí např. v Německu, ve Švýcarsku, Rakousku, tj. v zemích, v nichž je porodnost nízká dlouhodobě. V těchto zemích však nikdy porodnost neklesla na extrémně nízkou hladinu, na jaké je v České republice. V západní Evropě obdobně nízkou porodnost uvádí jen Španělsko a Itálie.